

29. Магас П. В обіймах тифозної гарячки / П. Магас // Літопис Червоної Каліни. — 1933. — Число X. — С. 4.
30. Кренжаловський Д. Могилівська група (від 15.11.1919 до 18.02.1920 р.) / Д. Кренжаловський // Альманах Червоної Каліни. Річник XIII. — 1934 р. — С. 95
31. Мигович П. При VII Львівській Бригаді на Великій Україні / П. Мигович // Літопис Червоної Каліни. — Число VI. — 1938 р. — С. 17.
32. ЦДАВОВ України, ф. 2188, оп. 1, спр. 60, арк. 162.
33. Кох Г. Назв. праця / Г. Кох. — С. 49.
34. ЦДАВОВ України, ф. 2188, оп. 1, спр. 60, арк. 7.
35. Там само, арк. 7.
36. Лозинський М. Назв. праця / М. Лозинський. — С. 197—198.
37. ЦДАВОВ України, ф. 2188, оп. 1, спр. 63, арк. 147.
38. Шаповал М. Назв. праця / М. Шаповал. — С. 161.
39. Там само. — С. 161.
40. Лозинський М. Назв. праця / М. Лозинський. — С. 199.
41. Паліїв Д. На чисту воду / Д. Паліїв // Літопис Червоної Каліни. — 1930. — Число VI. — С. 15.

УДК 94(477.4)"1917/1918"

М.В.Потапенко

Польська національна освіта у Наддніпрянській Україні в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)¹

У статті аналізуються особливості розвитку польської національної освіти у Наддніпрянській Україні протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. Визначаються ключові чинники, що обумовлювали високі темпи розбудови мережі польських освітніх закладів.

Ключові слова: освітня мережа, етнічна спільнота, національна свідомість, "реполонізація".

В статье анализируются особенности развития польского национального образования в Надднепроянской Украине на протяжении марта 1917 – апреля 1918 гг. Определяются ключевые факторы, обусловившие высокие темпы роста сети польских образовательных учреждений.

¹ Публікація підготовлена за сприяння та фінансової підтримки Інституту міждисциплінарних досліджень Варшавського університету.

Ключевые слова: образовательная сеть, этническая общность, национальное сознание, "репопонизация".

The article focuses on the peculiarities of Polish national education in Naddniepryanska Ukraine during the period of March, 1917 – April, 1918. The author defines the key factors for the rapid development of the network of Polish educational establishments.

Key words: educational network, ethnic community, national consciousness, 'repolonization'.

Повалення самодержавства в Російській імперії у лютому 1917 р. дало поштовх сплеску національних рухів. Регіоном особливо високого рівня "націоналізації" революційних процесів стала Наддніпрянська Україна. Вирішальну роль тут відігравали поліетнічний склад населення українських губерній, своєрідна система "поділу праці" між різними етносами та специфіка їх територіальної локалізації. Ці фактори обумовлювали одночасний розвиток різних націоналізмів – українського, руського, єврейського, польського і т.д., котрі у взаємодії вдосконалювали концептуальні засади та практику масової роботи, уточнювали межі своїх "електоральних полів" і, в цілому, прискореними темпами нарощували свій потенціал.

Виходячи з цих двох позицій, – революції як періоду "націоналізації" етносів та їх взаємодії як фактора прискорення цих процесів, – спробуємо дослідити особливості розвитку освітньої мережі польського населення Наддніпрянської України протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. На нашу думку, аналіз інституційної структури культури (церкви, школи, клуби, бібліотеки і т.д.) окремого етносу в досліджуваній період дає можливість оцінювати мобілізаційний потенціал його національного руху.

Рівень наукового дослідження цієї проблематики на сьогоднішній день лишається недостатнім. Вивченням її окремих аспектів займаються такі польські історики, як Й.Рузівіч [27], Л.Заштовт [27; 35] та К.Редзінський [25; 26]. Серед вітчизняних дослідників теми слід назвати Н.Сейко, котра на широкій джерельній базі вивчила особливості розвитку польського шкільництва Волині протягом XIX – початку XX ст. [9]. В цілому ж, найбільш повним дослідженням залишається опублікована ще у 1937 р. праця відомого польського громадського діяча Я.Корнецького "Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny" [20].

Можливість навчання рідною мовою для постійного польського населення українських губерній була одним з вирішальних чинників

збереження національної самосвідомості. На межі ХІХ–ХХ ст. поляки Наддніпрянщини перейшли до практики підтримання постійного зв'язку всередині локальних міських, містечкових і навіть сільських спільнот через так звані "польські колонії" – мережу сталих інституцій загальнонаціонального характеру, відкритих для представників різних соціальних прошарків. Серед цих інституцій слід назвати не лише римсько-католицькі костьоли та польські клуби типу "Domów Polskich" та "Ogniw", але й польські освітні заклади.

Після повстання 1863 р. російський уряд практикував систематичне переслідування всіх проявів польського національного життя, особливо у Київській, Волинській та Подільській губерніях, де проживало 85% усього польського населення Наддніпрянщини. В цих умовах сформувався досвід таємного національного шкільництва. З 80-х рр. ХІХ ст. у селах Правобережної України з ініціативи Й. Анжейовського та Л. Янковського виникали перші нелегальні приватні польські школи при маєтках польських поміщиків та римсько-католицьких костьолах. У наступне десятиліття таємні польські школи почали з'являтися і у містах. Першість у цій справі залишається за Кам'янцем-Подільським, де з ініціативи подружжя Квятковських виникло товариство "Oświata". Його зусиллями у приватних помешканнях поляків міста було організовано навчання 200 дітей за програмами варшавських шкіл. У 1897 р. в Києві виникло "Polskie towarzystwo oświaty ludowej na Rusi" на чолі з Б. Ярошевічем, яке утворило в місті таємну трирічну освітню мережу з 9 класів, у котрих щорічно навчалосся близько 100 учнів. Окрім класів, організовувалася самоосвітня робота учнівської молоді у парах, регулярно проводилися курси для польської гімназійної молоді міста, а для студентської молоді у 1903 р. було відкрито "Летючий університет". До 1905 р. таємні польські школи виникали не лише у містах та містечках Правобережної України, але й набули поширення на Півдні України. Зокрема, Д. Шаржинський повідомляє про їх існування в Одесі, Катеринославі та Єлисаветграді. Загалом ці школи не протиставлялися державним російськомовним навчальним закладам і їх не слід трактувати як альтернативу останнім. Наприклад, у київських польських школах з другого класу передбачалося вивчення російської мови для підготовки учнів до вступу в гімназії. Сам же процес навчання передбачав не стільки досягнення певного стандарту освіченості, скільки формування у польської молоді патріотизму через вивчення польської філології та історії. Ці таємні навчальні заклади одночасно ставали тими інституціями, що унаочнювали для самих поляків наявність спільноти й змушували їх свідомо заявляти про свою етнічну та національну належність. Учні цих шкіл отримували відчуття

належності до вузького конспіративного кола однодумців і усвідомлювали це навчання не як право чи привілей, а обов'язок молодого патріота. У свою чергу, необхідність матеріального утримання польських шкіл консолідувала доросле населення. Його посильні пожертви були актами доброї справи для всієї спільноти, а не лише щодо власних дітей. Показово, що річні бюджети польських шкіл були доволі солідними. У сільській місцевості вони сягали 500 крб., а в Києві "Polskie towarzystwo oświaty ludowej na Rusi" витрачало на утримання власних освітніх закладів у середньому 5 тис. крб. [8, с. 142–143; 16, с. 20, 51–59, 94; 26, с. 306–307].

Дозвіл російського уряду на створення приватних польських навчальних закладів у 1905 р. активізував шкільне будівництво. Проте лібералізація ставлення уряду до питання польської освіти минула дуже швидко. Від 1907 р. постійно відбувались обстеження польських початкових шкіл з метою виявлення і закриття тих, де навчалось менше 20 учнів. До 1911 р. у Правобережній Україні таких було ліквідовано аж 287. У Волинській губернії ініціатива молоді щодо викладання у гімназіях польської мови в якості факультативу теж була зігнорована. Цілковим слушним є зауваження Д.Бовуа, що практику польського шкільного будівництва після 1905 р. слід розглядати не лише як рух польської громадськості за створення інституцій відтворення етнічної та національної самосвідомості, але і як організовані цілеспрямовані заходи з реполонізації "оселяненої шляхти", котра після денобілітації масово українізувалася й зберігала лише окремі елементи належності до польської спільноти – римсько-католицьке віросповідання та пам'ять про "приналежність до клейноду" [1, с. 216–217; 35, с. 102–105].

Чергова хвиля пом'якшення урядового ставлення до питання польського шкільництва у Наддніпрянщині настає у переддень I Світової війни. 1 липня 1914 р. урядовим розпорядженням було підтверджено право польських громад утримувати власним коштом початкові навчальні заклади. Але все ж вирішальне значення мав притік біженців I Світової війни з Царства Польського, що гостро поставив проблему забезпечення їх матеріальних та освітньо-культурних потреб. Із цією метою польським рятунковим організаціям, а найперше Польському товариству допомоги жертвам війни та Центральному громадянському комітету Царства Польського, з державного бюджету надавалися значні кошти. Розбудована протягом 1915–1916 рр. у Наддніпрянщині мережа легальних державних шкіл з польською мовою навчання для дітей біженців докорінним чином змінила географію польського шкільництва і сприяла його зміцненню у Лівобережній та Південній Україні, тобто у тих регіонах, де концентрувалась абсолютна більшість цієї групи

тимчасового населення. У жовтні 1916 р. на території Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської та Херсонської губернії розміщувалося 65,5% поляків-біженців, до кінця 1917 р. цей показник зріс до 67,2%. При цьому їх чисельність у всій Наддніпрянщині за вказаний період зростає зі 187,3 тис. чол. до 252,8 тис. чол. [21, с. 32–35].

Станом на кінець лютого 1917 р. названі польські рятунокві організації утворили й контролювали 103 школи, в яких навчалось 8,8 тис. польських дітей [28, с. 199]. Проте мережі шкіл для польського постійного (діаспора) та тимчасового (біженці) населення не існували окремо. Важливим свідченням їх співпраці стали збори Об'єднання польських вчителів при Польському товаристві допомоги жертвам війни, що відбулись у Києві 15 березня 1917 р. Під час них прозвучала заява, що Об'єднанням контролювалося насправді 287 початкових і середніх навчальних закладів з кількістю учнів 15,9 тис. До цих показників була віднесена значна частина шкіл та учнів місцевого польського населення [11, с. 10]. Фактична легалізація діяльності всіх польських шкіл не лише не зустрічала опору з боку офіційних імперських кіл, але й знаходила підтримку. Особливо важливим свідченням цього стало отримання керівницею двох польських жіночих гімназій Києва В.Перетяткович у січні 1917 р. урядового дозволу на відкриття Вищих польських наукових курсів [27, с. 93].

Завдяки точній статистиці кількості польських навчальних закладів та чисельності їх учнів на початку 1917 р. маємо змогу оцінити темпи зростання цих показників у добу Центральної ради. В цілому до кінця 1917/1918 навчального року діяло щонайменше 1305 польських початкових шкіл, у котрих освіту здобувало мінімум 78670 учнів [2, арк. 8; 20, с. 87–93]. Окрім шкіл, практикувалися й інші форми регулярної початкової освіти польської молоді. Для бажаючих перевестися до польських шкіл із державних російськомовних влаштувалися підготовчі курси з польської філології та історії, а у Харкові при початкових державних школах діяло аж 24 "польських набори", тобто факультативи, що охоплювали 1008 учнів [3, арк. 106]. Ланка середньої освіти була представлена щонайменше 44 навчальними закладами, в тому числі й більш ніж 30 гімназіями філологічного профілю, в котрих навчалось не менше 7256 учнів [20, с. 87–93]. Також були реалізовані плани розвитку польської вищої освіти. 19 березня 1917 р. в Києві були урочисто відкриті Вищі польські наукові курси, очолювані Б.Шишковським, на котрі протягом декількох тижнів записалося 250–400 слухачів. Після закінчення весняного семестру курси були реорганізовані у Польський університетський колегіум на чолі з Л.Яновським. На осінній семестр записалось уже 718 слухачів, 711 з яких були поляками. Особливо

цікавою і показовою є географія їх походження. Зокрема, 473 особи походили з трьох губерній Правобережної України, 162 – з Царства Польського, 51 – з білоруських та литовських губерній, 29 – з Галичини, 3 – з російських губерній. Чисельність слухачів колегіуму у наступному, весняному, семестрі зростає ще на 253 чоловіки [18, с. 1; 20, с. 77; 26, с. 93, 97; 33, с. 199]. Одночасно з Кисвом формувалася ще один польський університетський центр Наддніпрянської України. У Харкові 16 жовтня 1917 р. були відкриті Польські вищі курси. З 66 слухачів, що записалися на початку, до кінця семестру залишилося лише 32 [3, арк. 108–108 зв.].

Отже, у досліджуваній період у Наддніпрянській Україні була розбудована цілісна мережа польської освіти (початкова, середня і вища ланка) з щонайменше 1351 навчальним закладом, яка охоплювала більш ніж 87 тис. чол. польської молоді. Протягом року кількість польських навчальних закладів зростає майже у 5 разів, а чисельність їх учнівства – у 5,5 разів.

**Польські навчальні заклади
у 1917/1918 навчальному році [2, арк. 8; 20, с. 87–93]**

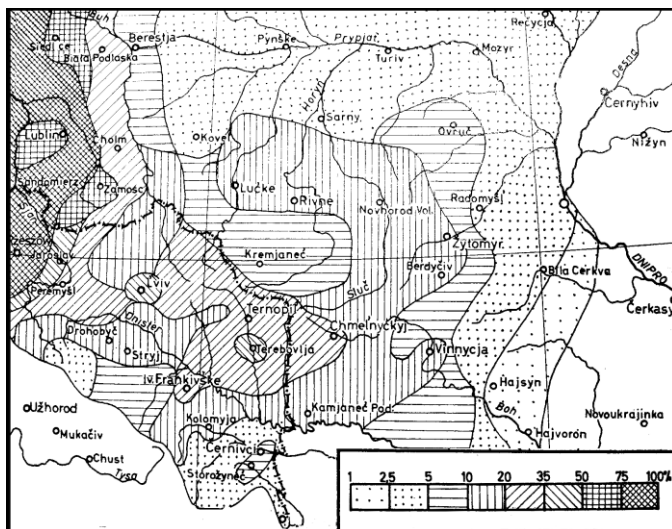
Губернія	Початкові			Середні (гімназії, реальні та ремісничі школи)			Вищі		
	Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість учителів	Кількість закладів	Кількість учнів	Кількість учителів	Кількість закладів	Кількість студентів/слухачів	Кількість викладачів
Київська	194	11154	271	25	3791	-	1	971	33
Волинська	507	26702	640	8	1333	-	-	-	-
Подільська	546	35832	752	7	827	-	-	-	-
Чернігівська	50	3177	-	-	-	-	-	-	-
Харківська	2	210	31	1	505	-	1	66	10
Полтавська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Катеринославська	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Херсонська	6	1595	40	2	800	-	-	-	-
Всього	1305	78670	1734	44	7256	-	2	1037	43

Якщо ж урахувати поширену практику освітньої роботи серед дорослого населення, то взагалі, отримаємо винятково високу інтенсивність розвитку цієї мережі. При польських початкових школах та різноманітних громадських організаціях утворювалися курси для неписьменних і лекторії з історії, культури та географії Польщі. В містах, де існували численні польські спільноти, утворювалися народні університети. В Києві існувало два заклади подібного типу: Польський загальний університет при Польському університетському колегіумі та Польський народний університет ім. Б.Лімановського [20, с. 77]. Показово, що заняття в них відбувалися не епізодично, а регулярно. У створеному 15 жовтня 1917 р. Польському народному університеті ім. Р.Траугутта у Вінниці заняття планувалося проводити щоденно: у будні від 19 до 21 години, а у вихідні від 18 до 20 години [24, с. 13].

Приймаючи обрахунок чисельності постійного і тимчасового польського населення Наддніпрянської України в березні 1917 – квітні 1918 рр. у близько 1 млн. чол., можемо твердити, що мінімум 10% його представників регулярно або епізодично навчалося рідною мовою, а на кожні 700 поляків припадав щонайменше 1 національний навчальний заклад. Це була демонстрація чи не найбільшого успіху з-поміж усіх мереж національної освіти у регіоні.

Темпи польського шкільного будівництва у різних регіонах мали різну інтенсивність. Особливо високими вони були у Подільській губернії, де у добу Центральної ради виникло найбільше початкових шкіл (546 проти 507 у Волинській та 194 у Київській губерніях), у яких навчалося 45,5% усього польського учнівства Наддніпрянщини. Звичайно, свою роль при цьому відігравали названі С.Сопіцьким чинники: "особливо сильні польські громади" та те, що територія Поділля не була ареною бойових дій протягом перших трьох років I Світової війни [28, с. 201]. Але все ж, на нашу думку, найголовнішим чинником була велика чисельність непольського католицького населення, а найперше українців – того самого "людського матеріалу" реполонізації. В середовищі етнорелігійної групи українців-католиків дійсно було чимало представників "оселяненої" шляхти, але все ж переважну частину становили етнічні українці-уніати, головним чином з числа селян, котрі після ліквідації російським урядом у 30-х рр. XIX ст. греко-католицької церкви навернулися до католицизму.

Розміщення римсько-католицького населення Правобережної України за матеріалами перепису 1897 р. [6, с. 2220]

Перепис 1897 р. саме у Подільській губернії зафіксував високу різницю між кількістю польськомовного та католицького населення (69,2 тис. чол. проти 262,7 тис. чол., або 73,7%). У інших двох губерніях Правобережної України ця різниця була значно меншою. У Волинській губернії 184,2 тис. чол. проти 298,1 тис. чол. (38,2%), а у Київській – 68,8 тис. чол. проти 106,7 тис. чол. (35,5%). За обрахунками В.Нестерека, станом на 1912 р. поляки серед прихожан костьолів Подільської губернії становили більшість лише у Кам'янецькому та Ушицькому повітах, в інших повітах відчутно переважали українці [7, с. 176]. Враховуючи цю статистику, можемо твердити, що шкільне будівництво в добу революції сприймалося польською спільнотою не лише у вузькому освітньому контексті, але й мало виражену національно-політичну конотацію – прагнення розширення меж польської присутності у регіоні за рахунок селянського елементу для подолання сталого суспільного стереотипу сприйняття польського населення українських губерній як "нації панів". Від успішності вирішення цього завдання залежав результат полеміки польського громадсько-політичного представництва з революційними владами у справі гарантування національно-культурних, політичних та економічних прав поляків у Наддніпрянщині.

**Чисельність польських початкових шкіл, учнів, навчальних груп
(класів) та працюючих учителів у Подільській губернії у
1917/1918 навчальному році [20, с. 87–93]**

<i>Повіт</i>	<i>Кількість вищих початкових шкіл</i>	<i>Кількість нижчих початкових шкіл</i>	<i>Чисельність учнів</i>	<i>Чисельність навчальних груп</i>	<i>Чисельність учителів</i>
Балтський	-	14	795	28	18
Брацлавський	-	38	1690	57	44
Вінницький	4	51	3131	127	74
Гайсинський	4	18	758	25	22
Кам'янецький	-	58	3973	117	86
Летичівський	-	55	3110	95	64
Літинський	1	51	2479	85	62
Могилівський	-	36	1999	59	39
Ольгопільський	1	18	1173	41	28
Плоскирівський	2	76	9121	207	156
Урицький	1	68	3763	148	82
Ямпільський	-	52	3840	115	77
<i>Усього</i>	<i>13</i>	<i>533</i>	<i>35832</i>	<i>1104</i>	<i>752</i>

Розбудова мережі польських навчальних закладів мала виражені ознаки систематизованого й гарно організованого процесу, що ініціювався спочатку освітніми секціями польських рятункових організацій, а від квітня–травня 1917 р. – цілою мережею освітньо-культурних закладів, котрі більш-менш чітко розподілили сфери впливу і відповідальності [23, с. 2]. Розбудовою мереж польських початкових шкіл займалась "Macierz polska", автономні губернські осередки котрої протягом травня–жовтня 1917 р. виникли по всій Наддніпрянщині, за винятком лише Полтавської губернії. На організації польських гімназій зосередилося "Towarzystwo popierania oświaty średniej", а для підтримки й забезпечення діяльності Вищих польських наукових курсів була створена "Rada opiekuńska" на чолі з Ф.Потоцьким, котра 11 липня 1917 р. була реорганізована у "Towarzystwo popierania polskiej kultury i nauki na Rusi". У своїй роботі ці інституції отримували безпосередню кадрову, матеріальну й фінансову допомогу від найрізноманітніших товариств широкого спектру польського громадського представництва. Особливо відчутною вона була від польських академічних ("Korporacji",

"Polonii", "Związku młodzieży demokratycznej" і т.д.) та жіночих ("Koła kobiet", "Koła ziemianek", "Związek matek i wychowawczyń" і т.д.) товариств. Зацікавленість освітніми справами демонстрували й польські політичні партії Наддніпрянщини. Особливо цим відзначалися дві найвпливовіші з них, а саме національні демократи та демократи. Обидві були головними акторами конкуренції навколо питання організації польського національного самоврядування й від серпня 1917 р. закріпили контроль над двома інституціями національного представництва – Польським комітетом виконавчим на Русі та віце-секретаріатом польських справ Генерального секретаріату (з листопада того ж року реорганізований у окремих секретаріат, а з проголошенням IV Універсалу – у міністерство) відповідно. Зважаючи на те, що освітня справа визнавалася ключовою у задоволенні національних прав польського населення регіону, вони намагалися максимально розширити свій вплив на освітньо-культурні товариства. В результаті, окремі з них відкрито демонстрували свої політичні вподобання. Наприклад, керівництво вже згадуваного "Polskiego towarzystwa oświaty ludowej na Rusi" майже в повному складі було представлене діячами польського демократичного руху. Його незмінний голова з 1913 р. М.Міцкевич, починаючи з червня 1917 р., входив до правління Польського демократичного централу на Україні, а з наступного місяця очолював віце-секретаріат польських справ. Уже згадуваний Ф.Потоцький був одним з лідерів утвореної в червні 1917 р. польської консервативної Партії національної праці на Русі.

Отже, організація мережі навчальних закладів у 1917 р. перетворилася на питання, вирішенням якого займався фактично весь спектр польського громадсько-політичного представництва регіону. При цьому наголошувалося, що освітня робота має "бути відділена і лишатись далі від економічних та політичних подій" [10, арк. 59]. Спільні зусилля почасти непримиренних ідеологічних ворогів дозволяли не лише мобілізувати навколо освітньої справи широкі кола польської громадськості, але й належним чином репрезентувати її потреби назовні, тобто поза межами польської громадськості, – перед революційними органами влади й Центральною радою в тому числі. В результаті було успішно вирішено три найголовніші завдання для подальшого розвитку польської освіти в Наддніпрянській Україні: фінансово-матеріальне, навчально-методичне, а також кадрового забезпечення.

Джерела фінансово-матеріального забезпечення були різноманітними, але найголовнішу роль відігравали все ж кошти від представників польських громад. Як відзначав у вересні 1918 р. Г.Улашин, з березня 1917 р. в Наддніпрянській Україні лише 92 польські школи були включені до мережі земських і міських шкіл та отримували державне фінансування [31, с. 131]. Це засвідчило низьку сумарну ефективність зусиль Міністерства польських справ, котре мало повноваження на вирішення подібних питань, але не отримувало на це від уряду УНР належних коштів. У свою чергу, інша конкуруюча інституція національного представництва – Польський комітет виконавчий на Русі, теж не мала змоги акумулювати достатніх грошових сум на розвиток освіти. Запроваджений протягом 19 березня – 30 квітня 1917 р. національний податок сплачувався польським населенням погано. До 15 червня 1917 р. у такий спосіб було зібрано лише 5,1 тис. крб. [36, с. 22].

Приміщення для відкриття польських шкіл зазвичай надавали меценати з числа поміщиків та підприємців. В Умані Е.Осінський віддав свій двоповерховий будинок і дозволив його перебудувати відповідно до потреб утвореної в місті польської середньої школи [29, с. 180]. Як свідчив В.Бартошевіч, його батько, Й.Бартошевич, лідер національних демократів Наддніпрянської України, був надзвичайно втішений пропозицією "шляхти" с.Брикулі у Волинській губернії утворити польську початкову школу і з радістю надав для цього зі своїх маєтностей приміщення на чотири кімнати й окреме помешкання для вчителя [17, с. 343]. У с.Рудня Калиновська Овруцького повіту Волинської губернії поміщик Загурський надав для будівництва приміщення школи ділянку землі, а в усьому повіті з 35 існуючих польських шкіл 34 розміщувались у приватних будинках, переважно поміщицьких [38, с. 94–95]. Восени 1917 р., коли Наддніпрянською Україною прокотиться хвиля погромів польських поміщицьких маєтків, частина польських початкових шкіл через цю обставину припинить своє існування. Положення III Універсалу в аграрному питанні трактувалися селянськими комітетами як передача всього майна поміщицьких маєтків під їх контроль. Тому розміщені у них польські школи закривались (с.Сошанськ Бердичівського повіту Київської губернії) або їх примушували сплачувати за оренду приміщень (с.Людинівці Радомишльського повіту Київської губернії) [4, арк. 16, 36].

Окрім цього, польські меценати надавали відчутну фінансову допомогу. Наприклад, З.Грохольський ініціював відкриття у Вінниці

польської гімназії й зобов'язався покрити з власних коштів дефіцит її бюджету на суму 27,3 тис. крб. [37, с. 49]. Суттєві кошти від пожертв у своєму розпорядженні мав осередок "Macierzy polskie" в Одесі, оскільки повністю утримував 800 із 1000 польських учнів, що знаходились у місті [39, с. 112]. До утримання шкіл долучалися й незаможні прошарки польського населення, котрі сплачували за навчання своїх дітей. Наприклад, вартість навчання у польських початкових школах Заславського повіту Київської губернії коливалась у межах 0,5–5 крб. на місяць. Отримані суми витрачалися не лише на організацію навчального процесу та купівлю канцелярського приладдя для учнів, але й на сплату винагороди вчителям [38, с. 95]. У білоцерківській гімназії вартість навчання залежно від класу коливалась у межах 80–120 крб. на рік [37, с. 49]. Так само і слухачі Польського університетського колегіуму мали сплачувати 5 крб. за півріччя [33, с. 198]. У Харкові ж бюджет Польських вищих курсів наприкінці 1917 р. взагалі наполовину формувався з оплати слухачів (1933 крб. з 3858 крб. загальної суми) [3, арк. 112 зв.].

За свідченнями Я.Корнецького, Київська окружна рада польських рятункових товариств організувала видання близько 20 назв підручників загальним накладом 158,1 тис. екземплярів на суму 180 тис. крб. [20, с. 78–79]. Показово, що публікувалися вони переважно у друкарнях польських освітніх товариств. Власну друкарню мала "Macierz polska" Подільської губернії, котру придбав за власні кошти й подарував З. Грохольський [32, с. 143]. У Білій Церкві діяло "Wydawnictwo romosu szkolnej" [3, арк. 122]. Особливу допомогу у виданні навчальної літератури надавала і найбільша польська друкарня у Наддніпрянщині родини Іздіковських, що розміщувалась у Києві. Значна частина книжок публікувалася нею безкоштовно. Лише восени на користь "Macierzy polskiej" було подаровано 1500 екземплярів оповідання "O Kościuszcze" і 2000 екземплярів "Elementarza Jagiellońskiego" [22, с. 3]. В умовах надзвичайного дефіциту навчальної літератури польською мовою особливу роль відігравала й можливість від лютого 1918 р., тобто з моменту початку окупації Наддніпрянської України німецько-австрійськими військами, купувати книжки з Царства Польського та Галичини. До кінця квітня 1918 р. їх було придбано щонайменше 80 тис. томів [20, с. 78–79]. Також польські навчальні заклади отримували посильну методичну допомогу від місцевих діячів освіти. Так, член правління "Macierzy polskiej" Подільської губернії проф. В.Варжанський самостійно

склав навчальну програму для початкових шкіл, а проф. Г.Улашин упорядкував граматику польської мови [32, с. 144; 36, с. 27].

Особливі зусилля польська громадськість докладала і до забезпечення освітньої мережі вчителями та викладачами. Високі темпи зростання чисельності навчальних закладів породжували катастрофічну нестачу педагогічних кадрів. Особливо яскраво цю ситуацію ілюструє склад учителів польських шкіл Олевської парафії Овруцького повіту Київської губернії. Тут у 13 школах із 439 учнями працювало лише 35 учителів. Із них 10 мало домашню освіту, 4 – початкову, 2 – незакінчену середню, 5 – закінчену середню чи вищу й лише 4 – фахову педагогічну освіту [38, с. 94]. Почасти кадровий голод доводилось тамувати за рахунок біженців із Царства Польського та Галичини, а також військовополонених австрійської армії [14, с. 22]. Особливо багато їх було серед педагогічних кадрів польських вищих навчальних закладів. У Польському університетському колегіумі в Києві, за обрахунками Л.Заштовта та Й.Рузієвіча, щонайменше 15 із 33 викладачів були біженцями та евакуйованими, в цілому ж у вищій школі задавали представники академічної інтелігенції Львова [27, с. 98, 104–105]. У Польських вищих курсах у Харкові з 10 викладачів 2 були біженцями зі Львова й 6 – із Кракова [3, арк. 108 зв.]. Очевидно, активне залучення до викладання польських біженців було тимчасовим вирішенням проблеми. Це виразно стало зрозумілим після укладання Брестського мирного договору, який передбачав організацію реєвакації біженців, обміну полоненими й заручниками. "Macierz polska" Київської губернії зверталася до Міністерства польських справ УНР із проханням вирішити на урядовому рівні можливості відкладення від'їзду біженців на батьківщину, що працювали у школах і становили 60% усього педагогічного кадру контрольованих нею шкіл. Як зазначалось у відповідному зверненні від 9 березня 1918 р., "виїзд цих працівників ... загрожує повною руйнацією польського шкільництва" [5, арк. 3]. Зважаючи на це, проводилась активна робота з підготовки педагогічних кадрів із числа місцевого польського населення. Влітку 1917 р. з цієї метою було організовано щонайменше 9 короткотермінових учительських курсів у Києві, Вінниці, Житомирі, Летичеві, Полонному, Корчі, Зінькові, Деражному та Звягелі. Від 1 вересня 1917 р. "Macierz polska" Київської губернії організувала ще одні 3-місячні курси, котрими керував Я.Корнецький. На початку 1918 р. Польський комітет виконавчий на Русі озвучив ініціативу відкриття у Наддніпрянщині двох польських учительських

семінарій у Києві та Вінниці [34, с. 48]. Врешті-решт, у статутних документах Польського університетського колегіуму в Києві та Польських вищих курсів у Харкові особливий наголос робився на підготовці вчителів для польських шкіл. Показово, що в останньому з названих вишів 30 із 66 слухачів уже працювали в освітній сфері. Вчителі користувалися винятковим авторитетом у середовищі польських громад. Наприклад, В.Свідерська оповідає як восени 1917 р. 16-річна вчителька польської початкової школи с.Уладівка Подільської губернії стримала сільську громаду від погрому поміщицького маєтку [32, с. 145]. Важливу роль відігравало й те, що серед польських освітян поширення набув профспілковий рух. Більшість із майже 2 тис. польських вчителів належала до різноманітних локальних, регіональних та загальноросійських товариств і виступала організованою силою у громадсько-політичному житті. Ще навесні 1917 р. у Наддніпрянщині утворились осередки Союзу польських народних учителів. Під час його загальноросійського з'їзду, що проходив у Москві 21–24 травня 1917 р., головував представник харківського осередку С.Томашевський [12, с. 2]. 2 січня 1918 р. секретаріат польських справ при Генеральному секретаріаті у зверненні до правління ще однієї організації освітян – Об'єднання польських учителів, просив представити своїх делегатів до утвореної Польської ради у справах освіти [3, арк. 9].

Таким чином, маємо констатувати високі темпи розвитку мережі польських навчальних закладів у Наддніпрянщині протягом березня 1917 – квітня 1918 рр. При цьому слід зважати не лише на кількісні, але й якісні показники приросту. Поряд із розбудовою мережі початкових шкіл виникали заклади середньої та вищої ланки освіти. Ключовим фактором цього було те, що колективні ініціативи всього польського громадсько-політичного представництва відповідали інтересам польського населення регіону й сприяли завершенню формування польської національної спільноти Наддніпрянської України як внутрішньо консолідованої та мобілізованої до активної участі у революційних і державотворчих процесах.

Література

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціоетнічних конфліктах / Д. Бовуа ; пер. з фр. З. Борисюк. — Київ, 1998. — 334 с.
2. Державний архів Київської області (далі — ДАКО), ф. 1787, оп. 7, спр. 1.
3. ДАКО, ф. 1787, оп. 7, спр. 2.

4. ДАКО, ф. 1787, оп. 7, спр. 3.
5. ДАКО, ф. 1787, оп. 7, спр. 37.
6. Кравців Б. Поляки на Україні / Б. Кравців, В. Кубійович, О. Оглоблін, І. Рудницький // Енциклопедія українознавства. — Париж ; Нью-Йорк, 1970. — С. 2215—2228.
Т. 6. — 1970. — С. 2215—2228.
7. Нестеренко В. "Українці-католики" на Поділлі (до історії проблеми) / В. Нестеренко // *Pamiętnik Kijowski*. — 2004. — S. 173—180.
Т. 7. — 2004. — S. 173—180.
8. Ніколаєнко О. Жіноча освіта в середовищі польського населення Південно-західних губерній Російської імперії в 60-х роках XIX — на початку XX ст. / О. Ніколаєнко // *Історичний архів*. — 2008. — Вип. 2. — 138—145 с.
9. Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX — на початку XX ст. / Н. Сейко. — Житомир, 2002. — 158 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2225, оп. 1, спр. 21.
11. Andrzejowski J., Komecki J. Przez oświatę do nowego życia // *Przegląd polski*. — 1917. — Z. 3. — S. 1—15.
12. Archiwum Akt Nowych (далі — ААН), z. 53, sygn. 57.
13. ААН, z. 515, sygn. 201.
14. ААН, z. 515, sygn. 204.
15. ААН, z. 515, sygn. 272.
16. Biblioteka Narodowa w Warszawie, Szarzyński — Sęp D. Polskie towarzystwo oświaty ludowej na Rusi w latach 1870—1920, sygn. 8747. — 96 k.
17. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bartoszewicz W. Mój ojciec i jego czasy: (wspomnienia z lat 1867—1920), sygn. 15611/II. — 674 k.
18. Inauguracja Wyższych polskich Kursów Naukowych // *Dziennik Kijowski*. — 1917. — № 77, 19 marca (1 kwietnia). — 1 s.
19. Informacje // *Dziennik Miński*. — 1917. — № 19, 22 lipca (5 sierpnia). — 4 s.
20. Korniecki J. Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny / J. Korniecki // *Pamiętnik kresowy*. — 1937. — Z. II. — 133 s.
21. Korzeniowski M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk. — Lublin, 2007. — 238 s. — S. 32—35.
22. Kronika // *Gazeta narodowa*. — 1917. — № 85. — 18 (31) października. — S. 2—3.
23. Organizowanie "Maceirzy szkolnej" // *Dziennik Kijowski*. — 1917. — № 79. — 22 marca (4 kwietnia). — 2 s.
24. Polski uniwersytet ludowy imienia Romualda Traugutta w Winnicy // *Życie polskie*. — 1917. — № 6—7. — październik. — S. 13—14.
25. Rędziński K. Szkolnictwo polskie w Kijowie w latach 1914—1920 / K. Rędziński // *W służbie historii nauki, kultury i edukacji*. Księga pamiątkowa

dedykowana profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu. — Gdańsk, 2006 — S. 243—258.

26. Rędziński K. Tajna i jawna oświata polska na Ukrainie w końcu XIX i na początku XX wieku / K. Rędziński // *Polsko-Ukraiński Rocznik*. — 2006. — 297—310.

T. 8. — 2006. — S. 297—310.

27. Różewicz J. Polskie kolegium uniwersyteckie w Kijowie (1917—1919) / J. Różewicz, L. Zasztowt // *Rozprawy z dziejów oświaty*. — 1991. — S. 93—123.

T. XXXIV. — 1991. — S. 93—123.

28. Sopicki S. Omowienie pracy Jana Kornieckiego "Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny światowej" / S. Sopicki // *Pamiętnik Kijowski*. — 1959. — 198—204 s.

T. 1. — 1959. — S. 198—204.

29. Strzałko F. Średnia szkoła polska w Humaniu 1917—1921 / F. Strzałko // *Pamiętnik Kijowski*. — 1980. — S. 180—182.

T. 4. — 1980. — S. 180—182.

30. Szkolnictwo polskie // *Dziennik Kijowski*. — 1917. — № 85, 30 marca (12 kwietnia). — S. 2—3.

31. Szymański J. Z dziejów oświaty polskiej na Podolu sowieckim w latach 1917—1925 / J. Szymański // *Studia polonijne*. — 2003. — S. 129—149.

T. 24. — 2003. — S. 129—149.

32. Świdarska W. Polska Macierz Szkolna na Podolu / W. Świdarska // *Pamiętnik Kijowski*. — 1966. — S. 139—148.

T. 3. — 1966. — S. 139—148.

33. Wilczyński J. Polskie kolegium uniwersyteckie w Kijowie 1917—1919 // *Pamiętnik Kijowski*.

T. 2. — 1963. — S. 195—214

34. Z Wydziału Oświaty P.K.W. // *Przewodnik oświatowy*. — 1918. — № 3—6 — luty—marzec. — S. 46—48.

35. Zasztowt L. Polskie szkółki ludowe na Ukrainie 1905—1914 / L. Zasztowt // *Rozprawy z dziejów oświaty*. — 1990. — S. 87—105.

T. XXXIII — 1990. — S. 87—105.

36. Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18—24 czerwca 1917 roku. — B/m., 6/p. [Winnica, 1917]. — 134 s.

37. Życie na kresach // *Przewodnik oświatowy*. — 1918. — № 3—6, luty—marzec. — S. 48—49.

38. Życie na kresach // *Przewodnik oświatowy*. — 1918. — № 9—10, maj. — S. 93—96.

39. Życie na kresach // *Przewodnik oświatowy*. — 1918. — № 11—12, czerwiec. — S. 110—112.